

OD POLITICKÉHO NÁRODA KE KULTURNÍMU SPOLEČENSTVÍ. REFLEXE IDENTITY ČESKÉHO NÁRODA NA STRÁNKÁCH VYBRANÝCH TIŠTĚNÝCH MÉDIÍ V PROTEKTORÁTU ČECHY A MORAVA (1939-1945)

Pavel Večeřa

ABSTRACT

The paper aims at outlining the shifts in representing the Czech national identity in the prominent legally published Czech dailies (Lidové noviny, Národní práce, or Venkov) in the course of the existence of the Protectorate Bohemia and Moravia (1939-1945). The study follows the transformations of the key national identification factors emphasised by the analysed press. In this respect, the text pays special attention to the tendency detected in the legally published press, i.e. to gradually strengthen the importance of language and cultural identity at the expense of political identity, which may possibly boost the intentional transformation of a modern political nation into a cultural community delegating the political rule into the hands of the Nazi occupier.

KEY WORDS

national identity – Protectorate of Bohemia and Moravia – protectorate journalism

ÚVODEM

Ve druhé polovině 30. let 20. století byli Češi nepochybně zformováni v moderní politický národ, který disponoval pluralitní politickou reprezentací, vyspělou středoevropskou kulturou a solidní ekonomickou základnou. Po katastrofě Mnichovské dohody (29. září 1938) a okupaci zbytku českých zemí (15. března 1939) se Češi ocitli v situaci, která ohrozila jejich národní existenci: jejich politická reprezentace byla proměněna v pouhou fasádu okupačního režimu, jejich ekonomika byla podrobena exploataci Němců a jejich kultura byla vystavena tlaku germanizace. Češi se od 16. března 1939 stali na dlouhých více než šest let občany Protektorátu Čechy a Morava, jenž byl nacisty zřízen patrně dle vzoru protektorátní smlouvy Francie s tuniskou monarchií z r. 1881; na moderní politický národ byla uplatněna právní aplikace koloniálního stíhu.

Protektorát byl formálně autonomní a samosprávný, ve skutečnosti „ze široké formulace čl. 5 a zvláště pak čl. 11 vyplynula pro okupanty možnost téměř neomezených zásahů, jež mohly vyústit až v úplnou suspenzi protektorátní autonomie.“¹ Protektorát znamenal nutnost rezignovat na reálný autonomní politický život českého národa výměnou za matný příslib národní kulturní svébytnosti. Takový výměnný obchod však *via facti* předpokládal degradaci politického společenství Čechů v pouhé kulturní společenství, trpěné německými vlastníky českých zemí. Třebaže plány nacistů do budoucna počítaly s poněmčením, případně vyhnáním Čechů z jejich vlasti, prozatím byla s ohledem na mezinárodněpolitickou veřejnost, a později na válečné potřeby říše, realizována transformace moderního politického národa v kulturní společenství s omezenými právy.

Zatímco proces výstavby moderního národa z tradičně pojatého politického či kulturního národa² nebo z etnického substrátu je ve své komplikovanosti popsán řadou autorů,³ pokusu demontovat národní identitu moderního národa v podmínkách relativně brutální okupace realizované mocenským ústrojím totalitistického státu dosud není věnována náležitá pozornost. Cílem této studie je dílčím způsobem přispět k poznání tohoto procesu, neboť příspěvek si všímá konstrukce národní identity porobeného národa během druhé světové války, na níž se podílela legálně vycházející česky psaná tištěná média, jež však pod dozorem okupační a protektorátní cenzury⁴ sloužila především zájmům nacistů, vedle toho však, aspoň v počátcích okupace, nemohla a ani nechtěla nebrat jistý ohled na představy a tužby svých českých konzumentů. Tato tištěná média proto představují zajímavý pramen umožňující

1 Maršálek, P.: Protektorát Čechy a Morava. Státprávní a politické aspekty nacistického okupačního režimu v českých zemích 1939-1945. Praha: Karolinum, 2001, s. 18. ISBN 80-246-0302-0.

2 Schulze, H.: Stát a národ v evropských dějinách. Praha: NLN, 2003, s. 113-136. ISBN 80-7106-393-2.

3 Viz Hroch, M. (ed.): Pohledy na národ a nacionalismus. Čítanka textů. Praha: Sociologické nakladatelství, 2003. ISBN 80-86429-20-2.

4 O nejdůležitějším cíli českých tištěných médií v Protektorátu Čechy a Morava hovoří Souborný přehled pokynů pro tiskovou přehlídku ze 17. září 1939 jasnou řečí: „Úkolem tisku je tvořit veřejné mínění a vésti je cílevědomě a jednotně směrem, který jest dán životními zájmy Říše, Protektorátu, a tím i českého národa, včleněného do rámce Říše.“ In: NA Praha, fond Národního soudu, sig. 9/47 – Souborný přehled pokynů pro tiskovou přehlídku platných ode dne 17. září 1939.

sledovat proměny základních konstrukčních prvků české národní identity optikou těch, kteří měli možnost tuto identitu v okupačních podmínkách spoluvytvářet, a pod tlakem okupantů i domácích spolupracovníků nastoleného protektorátního režimu napomáhat přeměně moderního českého národa v kulturní společenství Čechů žijící pod nadvládou nacistické říše, jehož prvořadým znakem byla nucená rezignace na snahu aktivně řídit vlastní politické osudy.

Studie je historickosrovnávací analýzou, jež byla uskutečněna na hranicích Lidové noviny, Národní práce a Venkov v letech 1939-1945,⁵ přičemž pozornosti byl podroben materiál komentářového charakteru prokazatelně pocházející z pera domácích, tedy protektorátních autorů sledovaných listů; jedná se o úvodníky, komentáře, glosy, sloupky, případně entrefilet. Analyzované listy lze chápat jako relativně reprezentativní vzorek vycházející z tradic seriozního tisku; v podmínkách Protektorátu Čechy a Morava měly být Lidové noviny především čtivem české inteligence, Národní práce manuálně pracujících vrstev, zejména dělníků, a Venkov s minulostí agrárního listu hlavně rolnictva. Sledované protektorátní období bylo rozděleno do několika fází dovolujících jasnější prezentaci zkoumané problematiky; jako zlomové body byly zvoleny 1. září 1939, kdy vypukla II. světová válka, 22. červen 1940, kdy bylo podepsáno příměří mezi Německem a poraženou Francií, a 27. květen 1942, kdy byl spáchán atentát na zastupujícího říšského protektora Reinharda Heydricha.

NEDEJ ZAHYNOUITI NÁM, NI BUDOUCÍM!

Pro samotný počátek okupace bylo příznačné, že analyzované noviny věnovaly značnou pozornost otázce národní identity, přičemž zdůrazňovaly politickou svébytnost českého národa. Všechny sledované listy v této souvislosti zdůrazňovaly autonomii protektorátu a jeho „státní“ charakter,⁶ ekonomický význam českých zemí a vitalitu českého národa a jeho kultury.

Reflektována byla rovněž etická stránka národní sebezáchovy. Zkoumané noviny shodně vypichovaly význam národní solidarity, statečnosti a obětavosti, ale také kolektivní i individuální zodpovědnosti.⁷ Společně bylo analyzovaným novinám vědomí morální zkoušky, která český národ očekává; a třebaže mezi nimi lze konstatovat rozdíly, v obecné rovině vystupoval analyzovaný tisk v duchu úzkostně obranné platformy pasivně rezistentního charakteru.

Již v prvních dnech a týdnech po 15. březnu 1939 se ovšem také zrodila představa, podle níž ztráta státní suverenity posílí, vnitřně upevní a stmelí český 5 Teoretický rámec pro tuto studii je obsažen v disertační práci *Obraz Lidových novin, Venkova a Národní práce v období existence Protektorátu Čechy a Morava*, jež byla obhájena na katedře sociologie FSS MU v Brně v červenci 2001.

6 V článku Nejen litera, ale hlavně duch rozhoduje! bilancuje dva první protektorátní měsíce R. Korčák, přičemž odvázně připomíná, „že Čechy a Morava zůstávají i nadále v rámci Říše státním útvarem a že český národ je i nadále v Protektorátu národem státním.“ In: Korčák, R.: Nejen litera, ale hlavně duch rozhoduje! Venkov 34, 1939, č. 111, 13/5, s. 1.

7 Např. Lidové noviny vyzývaly: „Do těch velkých změn tu snad nevchází jen někdo sám, vchází do nich celý národ. Nedělejte mu to těžké nějakými svými úzkými splašenými egoismy, nepodceňujte a neodhadzujte při svých osobních starostech ty vyšší a obecnější hodnoty, starost všech: věci národní duše, svébytnosti, národní kultury.“ In: J. Č. (J. Čapek): Nikdo není sám. Lidové noviny 47, 1939, č. 150, 23/3, s. 5.

národ; např. Rudolf Halík, šéfredaktor Venkova, 8. dubna 1939 v článku Vzkříšení napsal: „Zanikl stát, ale jest vzkříšen národ (...) Budeme zase žít plnějším národním životem.“⁸ Nutno konstatovat, že R. Halík si obrodu okupovaného národa představoval v duchu zpátečnický laděné konzervativní ideologie přizemně egoistického, sentimentálně patetického a staromilského nacionalismu. „Cizí kultura, cizí písně, tance, zvyky ustoupí domácímu. Výchova bude vpravdě národní. Škola se zbaví modernosti, čpící cizotou; vlastenecký duch se vrátí do čítanek, učebnic, knihoven. Na ochotnickou scénu se vrátí staří čeští autoři namísto bezcenného braku. Kulturní instituce budou proluty duchem opravdu českým, národním. Budeme hájit každý kousek rodné země, každou chalupu, každý malý podnik.“⁹ Tato teze, již bylo možno charakterizovat představou, že pádem státu ožije národ, byla pro Venkov typická po celé rané údobí protektorátu, přičemž lze říci, že v sobě spojovala vlastenectví obranně nacionalistické observance¹⁰ s transparentně manifestovanou nechutí k modernímu světu. Povaha státu již byla relativizována, do popředí se dostával národ jako kulturní společenství. „Bylo dvojí dědictví: státní a národní. Prvního jsme pozbyli; druhé neztenčeně trvá. Nebývalo nám rozuměno, když jsme psali: stát může být vyvrácen z kořenů, zmenšen i zničen. Národ chtějící žít, jest věčný a neumírající, zůstane-li národem počestným, mravným, pracujícím a věrným své osobitosti a pospolitosti.“¹¹

V období mezi 15. březnem a 31. srpnem 1939 obecně stála otázka budoucnosti národa, otázka jeho národní sebezáchovy, jednoznačně v popředí. Dominantním prvkem, jenž se v psychice porobeného národa od počátku existence protektorátu projevoval, bylo odhodlání zachovat si svou národní identitu, nepodlehnout očekávanému germanizačnímu tlaku nacistických okupantů. Toto odhodlání se zřetelně projevovalo i na stránkách analyzovaného tisku; bylo stěžejním motivem mnoha úvodníků a komentářů, a nalézalo své vyjádření i v dalších sledovaných žurnalistických žánrech, glosách, sloupcích a entrefiletech.

Centrálním bodem, na něž sledované listy kladly důraz, byla časoprostorová kontinuita, tisíciletá tradice a vysoká kulturnost českého národa. Venkov připomínal kořeny národa spjaté s půdou, ale nalézal rovněž analogické okamžiky současné situace v kritických momentech českých dějin, z nichž hodlal nejen čerpat energii, ale i ověřené postupy k přežití národa. Lidové noviny a Národní práce souběžně zdůrazňovaly kulturní vyspělost českého národa a jeho mimořádnou schopnost tvořivého růstu i v kontextu světovém. F. Kubka v létě 1939 v Lidových novinách konstatoval: „Budou-li naše kulturní výkony takové, aby z nich měl užitek vlastní národ i celé lidstvo, vytrváme za všech poměrů na úrovni,

⁸ Halík, R.: Vzkříšení. Venkov 34, 1939, č. 84, 8/4, s. 1.

⁹ Tamtéž.

¹⁰ Venkov ovšem nezapomínal ani v tak vypjaté tragických chvílích, jako byly dny březnové okupace na obhajobu partikulárních stavovsko - třídních zájmů, jež reprezentoval. Projevovala se zde snaha vlichotit se prezentací loajality zemědělců do přízně nových mocipánů. V článku nazvaném Ukázněný národ z 18. 3. 1939 napsal J. Hořák mj.: „(...) zdravý český venkov, český zemědělec, který zvláště v posledních 5 letech svým zdravým instinktem a rozumem zdůvodňoval si nutnost zapojení do německého prostoru – ovšem za udržení svobod a svěbytnosti vlastního národa – byl psychologicky lépe připraven na možnost rychlých a překvapivých obrátů než ony vrstvy národa, které podléhaly nabubřelým a nereálným frázím levicových intelektuálů. Z duše bychom lhali, kdybychom napsali, že výsledek událostí posledního týdne přijímá český venkov s jásotem. To ne! Ale rozumně si je vysvětluje.“ In: Hořák, J.: Ukázněný národ. Venkov 34, 1939, č. 66, 18/3, s. 3.

¹¹ Halík, R.: Život nezná snů. Venkov 34, 1939, č. 69, 22/3, s. 1.

kteřé jsme si vydobyli.¹² Zatímco Venkov kladl důraz na přimknutí se k půdě a věrnosti úzce chápané národní tradici, oba další zkoumané deníky preferovaly závazek světořivosti české kultury jako podmínky národní sebezáchovy.

Tváří v tvář reálnému ohrožení holé národní existence analyzované listy, ve shodě s ideologií prvotního období Národního souřučenství, vyzdřivovaly nejenom vitalitu českého národa, ale i jeho až mystickou nezníčitelnost. „Český národ je vytrřvalý,“ napsal J. Zhor (K. Pořva) v Lidových novinách. „Chce-li žít, bude žít – prameny jeho národního života nikdy nevyschnou. Dějiny učí, že s českým národem nutno počítat jako s národem úžasné životnosti a odolnosti. Český národ nespáchá nikdy sebevraždu, ani neskončí jiným tragickým způsobem. Ti, kdo vzali český národ pod svou mocnou ochranu, jistě si tuto vlastnost českého národa dobře uvědomili (...),“¹³ končil autor statečnou výzvou německým okupantům.

Spolu s úzkostným odhodláním vypjaté vůle po uchování české národní identity ozvučel jako mohutný chór Lidové noviny, Národní práci a Venkov požadavek národní jednoty. Tentokrátě, na rozdíl od období pomnichovského a druhorepublikového, se však nejednalo o vynucenou jednotu pod praporem konzervativně-autoritativních tendencí české pravice, nýbrž spíše o nutnou národní semknutost jako nezbytnou podmínku umožňující národní sebezáchovu. Koncentrace českého národa v sevřenější a relativně odolnější masu vzdorující akutnímu ohrožení ztráty národní identity v dusivém moři němečtví a nacismu znamenalo alespoň na povrchu udusit třířtřivý náboj ideologických a politických rozporů, které otevřeně probíhaly za první a zastřeně za druhé republiky. I ve Venkovu lze nalézt jasné tendence, které prozrazovaly, že také zde bylo chápáno, že je třeba opustit postoj rekriminujícího nepřátelství, ba i povýřené blahosklonnosti vůči bývalým levicovým či prohradním oponentům.

Tomu napomáhalo i to, že okupace změnila pohled určité části českého obyřvatelstva, které po mnichovské katastrofě hledělo na první republiku negativně. Větřina Čechů pochopila, že v zájmu národní sebezáchovy je třeba eliminovat ideově-politickou diferenciaci, ale také seřznala, že vřřtřicnější varianty čs. zahraniční politiky vůči Německu nebyly reálné. Zatímco v přechodné éře pomnichovské a druhé republiky se část české veřejnosti obrátila k tradicím a symbolům první republiky zády, nyní nastala, zvláště v kontextu tragické reality protektorátu, revitalizace hodnot spjatých s obdobím neztenčené státní samostatnosti. Václav Černý tento obrat popsal velmi ilustrativně: „(...) nebylo již možné – jako za druhé republiky – aby naivní smečka mohla špinit naši minulost, plivat na dílo lásky miliónů lidí, rozbít duchovní jednotu, a přece se zároveň vydávat za národního spasitele, za jedině Prozřetelnosti pověřené vůdce českých osudů v nouzi a svolávat na sebe vděčnost dějin. Nebylo možné v jednu a tutěž chvíli a týmž činem být furýrem nacismu u nás a hrát zdrceného napravitele ‚zločinů‘, kterých se u nás po dvacet let dopouřřel TGM, demokratický humanismus, socialismus atd.“¹⁴ K postojové změně došlo nejen u části veřejnosti, ale i u některých přířřlušníků politické elity. „Nečekáný vpád nacistů 15. března 1939 v očích české veřejnosti

12 Kubka, F.: Tvořivě čeřřství. Lidové noviny 47, 1939, č. 337, 9/7, s. 1.

13 Zhor, J. (K. Pořva): Chceme žít. Lidové noviny 47, 1939, č. 330, 4/7, s. 1.

14 Černý, V.: Křik Koruny české. Paměti 1938-1945. Náš kulturní odboj za války. Brno: Atlantis, 1992, s. 126. ISBN 80-7108-059-4.

zásadně zdiskreditoval konzervativně autoritářský či fašistický typ společnosti v samotných jeho základech. Rasově protičeská okupační nacistická politika v protektorátu způsobila u části představitelů druhorepublikové vládní politické elity vystřízlivění z pronacistického germanofilství a zároveň i z fašistických koncepcí.¹⁵

Proměna společenské atmosféry se nemohla dílčím způsobem neodrazit i na stránkách bývalého agrárního ústředního tiskového orgánu. Hranice „pardonu“ Venkova však nepřekročila rámec zásadního protibenešovství, jež zůstávalo v bývalém vůdčím listu druhé republiky vyhocené i v létě 1939, kdy vzpurně vlastenecké klima v počáteční fázi existence protektorátu vrcholilo. Avšak ať už se jednalo o Tomáše G. Masaryka či Milana R. Štefánika nebo Karla Kramáře či Antonína Švehlu využívaly analyzované listy jejich jmen k vyjádření víry v národní sebezáchovu.¹⁶

Zvláště s Masarykovým jménem bylo třeba nakládat opatrně, přesto byla jeho přítomnost na stránkách Lidových novin, ale také Národní práce zřetelná; Masaryk byl ovšem prezentován pouze jako filosof, reformátor či pedagog. Masaryk-politik a především Masaryk-prezident samostatné republiky byl i v kontextu vlastenecky zánicené počátku protektorátu nepřijatelný. Relativně hojně se zejména v Lidových novinách vyskytovaly citace z Masarykova díla a odkazy na jeho osobnost – příkladem může být úvodník pastora Karla Nagye V den Husův uveřejněný 5. července 1939. Národní práce, jež vyzvedávala zejména Masarykovo sociální citění a jeho společenský reformismus, navenek připomínala T. G. Masaryka pouze jako sociálního reformátora, mezi řádky se však snažila symbolicky sdělovat nadčasovou platnost Masarykových ideálů i jejich přesah politický.

20. výročí Štefánikova tragického skonu využily analyzované raníky k zastřeně prezentaci česko-slovenské vzájemnosti. S udivující otevřeností napsal ve Venkovu Rostislav Korčák, pišící již v té době souběžně do ilegálního časopisu V boj: „Nemáme už živého Štefánika, ale svou mohutnou přesvědčivou schopností osobně dokazoval pravdu svého národního vyznání. Ale ani toho není třeba, když o pravdě Štefánikově nejlépe poučuje Slováky a Čechy sama dnešní skutečnost, jaká nastala porušením dosavadního našeho svazku.“¹⁷

Břežnová okupace českých zemí vyvolala mohutnou vlnu obranného vlastenectví, která silila po celé počáteční, ještě mírové období protektorátu a nalezla svůj vrchol v podzimních událostech roku 1939. Atmosféra doby byla naplněna autentickým obranným nacionalismem porobeného národa. City většiny českých lidí přetékały potřebou dát své přesvědčení jednoznačně najevo, transparentně je demonstrovat; tomuto účelu sloužily jednak projevy individuálního rozměru jako např. spontánní kladení věnců u hrobu Neznámého vojína v Praze či květu u soch významných Čechů symbolizujících národní identitu,¹⁸ případně návštěvy

19 Rataj, J.: O autoritativní národní stát. Ideologické proměny české politiky v druhé republice 1938-1939. Praha: Karolinum, 1997, s. 234. ISBN 80-7184-516-7.

16 Např. Venkov, který preferoval osobnost Švehlova, případně Kramářovu, napsal na jaře 1939 v souvislosti s výročí jejich narození, respektive úmrtí toto: „Antonín Švehla prolul nás vírou, že nemůže zemřít národ, který zůstane věren rodné zemi, svému jazyku, svému řádu a mravu.“ In: Halík, R.: Strážce rodné země. Venkov 34, 1939, č. 89, 15/4, s. 1.

17 Korčák, R.: Štefánek – včera a dnes. Venkov 34, 1939, č. 104, 5/5, s. 3.

18 „U hrobu jest denně plno květů. Jsou to květy piety, lásky i pokání. Jinak dnes hovoří pomník Husův

hřbitova v Lánech, jednak projevy kolektivního charakteru, jako byly zejména příležitostně demonstrační manifestace, dobově „tábory lidu“. K nejvýznamnějším patřilo shromáždění u příležitosti uložení ostatků básníka Karla Hynka Máchy do hrobky na Vyšehradě 6. května 1939 a manifestační pouť „národní věrnosti“ ke sv. Vavřínečku na Chodsku 13. srpna 1939, na níž promluvil v národnostně velmi bojovném duchu katolický kněz P. Bohumil Stašek.

Oběma těmito aktům demonstrujícím odpor českého národa k nacistické okupaci věnovaly analyzované listy mimořádnou pozornost. Uložení Máchových ostatků na Vyšehradě využila k projevům rezistence zejména Národní práce, jejíž kulturní redaktoři ve svých referátech mezi řádky odmítli kulturní superioritu i politickou přítomnost Němců v českých zemích. Pouť ke sv. Vavřínečku na Chodsku dominovala stránkám Venkova, silně exaltovanou reportáž z pera J. Muchy přinesly též Lidové noviny, na druhé straně Národní práce se nedokázala zcela oprostít od náboženského a církevně konfesijního rámce manifestace a věnovala ji poněkud méně prostoru, přesto i ona dobře pochopila smysl události.

Prudce vzvednutá vlna obranného českého nacionalismu však neměla jenom svoji rovinu spektakulární, ale i praktickou. Zejména komentátoři Lidových novin, jako Ferdinand Peroutka či Robert Konečný, operovali věcnými konsekvencemi obranného nacionalismu, jeho významem a funkcí v kontextu každodennosti. R. Konečný stanovil ve svém úvodníku Vlastenectví ze 13. května 1939 linii takto: „A o to dnes konkrétně půjde, chceme-li své vlastenectví chápat dobře: neztráčet s myslí ani na okamžik cíle nejvyšší a zajišťovat si zdravý podklad hospodářský a co největší svobodu jednání a rozhodování.“¹⁹ F. Peroutka v identickém duchu napsal: „Potřebujeme nyní lidí, kteří by povinnosti i práva českého národa dobře znali: povinnosti aby plnili, na právech aby trvali (...) Nepotřebujeme slovního radikalismu, jako jsme ho vlastně nikdy nepotřebovali, ale potřebujeme Čechů, kteří se nebojí v denním životě jednat podle všech českých práv, jež jsou nám zaručena, (...)“²⁰

Všechny tři analyzované listy shodně konstatovaly, že sebezáchova národa bude záviset v budoucnu především na vůli každého jednotlivého Čecha uchovat svou národní identitu a na stupni dosažené národní koncentrace, ale také na realisticky opatrném postoji národa k protektorátní skutečnosti. Ve svém národně sebezáchovném hledisku spojoval sledované deníky, přes patrné rozdíly mezi pateticky sentimentálním vlastenectvím Venkova a nacionálně sebevědomějším přístupem Lidových novin, optimismus vyjadřující víru v neznitelnost českého národa, v jeho osudem danou věčnost.

Fakt německé okupace a následný vzmach českého obranného nacionalismu ovšem také vyvolávaly řadu otázek po národním charakteru Čechů. Svou roli v tomto kontextu jistě hrálo také vědomí mnichovské kapitulace; bylo třeba se vyrovnat i s problematikou národní hrdosti a důstojnosti, s otázkou „národní cti“. Obraz českého národa, jak byl prezentován na stránkách Lidových novin, Národní práce a Venkova, nesl ve vytčeném časovém období roku 1939 především kontury

i Svatého Václava, denně pozdravovaný svěžími květy (...) Květy jsou mluvou piety i pokání a svatého závazku: Už nikdy nezapomeneme.“ In: -l- (R. Halík): Květy pietní a pokání. Venkov 34, 1939, č. 109, 11/5, s. 3

19 Konečný, R.: Vlastenectví. Lidové noviny 47, 1939, č. 239, 13/5, s. 1.

20 Peroutka, F.: Hrdinové naší doby. Lidové noviny 47, 1939, č. 182, 9/4, s. 1.

racionálního posuzování reality, schopnosti střízlivě odhadnout své postavení a z toho vyplývající možnosti. Český národ „se neodává žádným romantickým iluzím, nýbrž (...) dovede dobře odlišovat skutečnosti od snů,²¹“ napsal v Národní práci Vincenc Charvát. V rovině „národní cti“ se na stránkách analyzovaného tisku zároveň projevovала potřeba obhájit český národ z nařčení z opatrnictví, nedostatku odvahy k boji, ba i zbabělosti. Vedle sklonu k realismu a věcnosti měl mít podle sledovaných deníků český národ také silně individualistický charakter; Venkov dokonce zdůrazňoval furiantství a paličatost jako jeho typické projevy, často psal o české neústupnosti, skrývané pod vnější přizpůsobivostí. Opakovaně byl v kontextu zkoumaných raniků zdůrazňován smysl českého národa pro povinnost a disciplínu, spojené ovšem s kritickou přemýšlivostí. Tvorivý vztah k cizím podnětům měl být podle sledovaných raniků rovněž národním specifíkem,²² alfou a omegou české mentality bylo ovšem hluboce zažitě vlastenectví: „Česká povaha je složitá, jejím jádrem je vysoko vypiatý nacionalismus.“²³

Analyzovaný tisk se nemohl vyhnout ani ožehavému tématu zrádovství a udavačství Čechů. Zatímco denunciantství – a zejména příležitostné udávání vyvolané potřebou naplnění osobně motivované pomsty – bylo na stránkách sledovaných deníků minimálně reflektovanou realitou, téma individuální zrády národa bylo nazíráno z optimistické perspektivy. Snahu o „sebezgermanizování“ ostře odmítl i Vladimír Ryba, budoucí aktivistický kolaborant, když konstatoval: „(...) nemůžeme ani dost důtklivě varovat před těmi Čechy, kteří jsou ze sebe ochotni udělat jen česky mluvící Němce (...) Tu všichni ti říšští činitelé, kteří se s těmito lidmi snad setkají, nechť jsou si vědomi, že náš národ projevil a projevuje dostatečně silnou vůli zůstat svůj i v rámci Říše. Že všechno to, čím je národní existence podmíněna, je všem Čechům svaté. A že s těmi, kdo by chtěli posunout základními kameny naší národní existence, nechce národ jako celek nic mít.“²⁴ Zrádovství bylo chápáno jako výjimečná, marginální až patologická záležitost. „Nikdy nesmíme nic slevit ze své národní důstojnosti a hrdosti. Několik pokřivených charakterů nesmí nás v tomto postoji zvíkat,“²⁵ napsal František Loubal v Lidových novinách.

JEŠTĚ VĚRNÍ ZŮSTANEME

I v období mezi 1. zářím 1939 a 22. červnem 1940 si na stránkách zkoumaných raniků udržovalo významnou pozici téma národní sebezáchovy. Kromě důrazu na samotné přežití národa se do popředí pozornosti sledovaných deníků ovšem dostávala také otázka národní perspektivy v podmínkách protektorátu, jenž se po německých válečných úspěších zdaleka nejevil již jen jako krátkodobě přechodná záležitost. Objevily se již i náznaky možné

21 Charvát, V.: Jde o národní čest a hrdost. Národní práce 1, 1939, č. 133, 16/5, s. 1.

22 „Český národ si vždy každou myšlenku, každý proud a každou snahu zažil a prožil po svém.“ In: Ježek, Č.: Naše národní tradice. Venkov 34, 1939, č. 155, 5/7, s. 1.

23 Hrotek, J.: Říšský protektor mezi námi. Venkov 34, 1939, č. 81, 5/4, s. 1.

24 Ryba, V.: Do druhého období. Národní práce 1, 1939, č. 99, 9/4, s. 1.

25 Loubal, F.: Pevnou mysl a sebedůvěru. Lidové noviny 47, 1939, č. 202, 22/4, s. 1.

reorientace ideových východisek češství, jak to lze ilustrativně sledovat na postoji budoucího aktivisty Oldřicha Kuby, který 2. listopadu 1939 v článku Podstata češství reflektoval nebezpečí, které národu v kontextu izolacionisticky obranné rétoriky národní sebezáchovy hrozí; Kuba varoval pře zúžením národních ideálů v nostalgicko-sentimentální historismus registrující „dávnou velikost národa“, v sebeomezující program pouhého udržení jazyka, případně v nicotné verbální vlastenčení. „Musíme chtít vidět svůj národ duchovně veliký a silný. Česká duše musí vytvářet něco svého, kladného, musí obracet tvář českého člověka k národní věčnosti.“²⁶ V konkrétní rovině však žádné pozitivní perspektivy nevytyčil, ani se jich rámcově nedotkl. Za pozornost v této souvislosti přitom stojí, že O. Kuba již hledal inspiraci v nacionálně socialistickém totalitarismu, jenž měl na český národ působit kladně ve smyslu posílení jeho národní obranyschopnosti. „Je pro nás samozřejmým úkolem postavit vedle německé totálně chápané Volksgemeinschaft stejně totálně chápanou národní pospolitost českého národa (...)“²⁷

Prezentace minulosti se ovšem ještě na stránkách sledovaných deníků oproti předchozímu období příliš nezměnila. Naposledy byly pozitivně reflektovány masarykovský odkaz i Masarykova osobnost symbolizující éru první republiky. Charakteristické to bylo pro Lidové noviny a Národní práci, avšak ani Venkov neopomíjel zdůraznit Masarykovu velikost. V klíčových dnech masarykovských výročí (14. září a 7. březen) uveřejňovaly analyzované listy úvodníky věnované TGM, typické vysoce uctivým tónem i nostalgickým nádechem, třebaže preferovaly pouze vědecký, pedagogický a kulturní rozměr Masarykovy veřejné činnosti. V souvislosti s druhým výročím Masarykova úmrtí napsaly Lidové noviny v úvodníku T.G.M. 14. září 1939: „Jeho památka zůstává živá přes všechny politické změny a převraty, poněvadž jeho osobnost, jeho duch, přesahoval význam věcí tohoto světa. Tomáš Masaryk nebyl pouhý politik, ba ani jen státník v běžném slova smyslu. Byl v prvé řadě nadaný myslitel a příkladný charakter.“²⁸ Pro hodnocení zkoumaných raniků byla příznačná snaha o depolitizaci Masarykovy osobnosti. Ještě výrazněji než 14. září se toto úsilí projevilo o půl roku později, 7. března, v souvislosti s výročím Masarykových nedožitéch devadesátin.

Lidové noviny a Národní práce, jejichž postoje si byly v kontextu reflexe Masarykova významu blízké,²⁹ věnovaly osobnosti T. G. Masaryka obsahově více prostoru než bývalý agrárnický deník. Oba raníky se v mezích daných okupačními poměry téměř manifestačně přihlásily k Masarykovu odkazu morálnímu a sociálnímu. Národní práce např. v článku 1850-1940 doprovázeném výraznou portrétní fotografií prvního prezidenta ČSR mj. optimisticky napsala: „Možno říci, že Češi jsou v posledních generacích odchovcanci ducha Masarykova (...) Všichni máme z něho to základní, co tvoří sílu a opravňuje vážnost českých lidí mezi národy ostatními: bezpodmínečnou úctu k pravdě, k vědění a k poctivé

26 Kuba, O.: Podstata češství. Lidové noviny 47, 1939, č. 549, 2/11, s. 3.

27 Kuba, O.: Samozřejmý úkol. Lidové noviny 47, 1939, č. 555, 5/11, s. 2.

28 od. (A. Závodský): T. G. M. Lidové noviny 47, 1939, č. 460, 14/9, s. 1.

29 Porozumění mezi Lidovými novinami a Národní prací šlo do té míry, že příspěvky T. G. M. v Lidových novinách a Výroční den T. G. Masaryka ze 14. září 1939 byly naprosto identické, napsaném týměž autorem. Obdobně tomu bylo se sloupkem Sedmý březen, který byl otištěn jak v Lidových novinách, tak v Národní práci.

práci, neumdlévající pílí a vzájemnou pomoc, smysl pro sociální péči a lidovou výchovu, cit družnosti a solidarity mezi všemi vrstvami a třídami národa.³⁰ T. G. Masaryk byl očividně v těchto textech koncipován spíše jako zakladatelská postava ve smyslu morálním než politickém. Lidové noviny i Národní práce rovněž shodně oceňovaly jeho realismus,³¹ a v tomto kontextu pak zejména jeho odpor vůči nacionálnímu romantismu, který v dobovém slovníku vyzníval jako apel na národní rozvahu zdůrazňující nutnost vystříhat se „nerozvážných činů“, zároveň však zazníval i opatrnickou notou, především tváří v tvář tvořícímu se podzemnímu odbojovému hnutí. Národní práce v logice své tradice i dočasného účelu vyzdvihovala Masarykův akcent na sociální problematiku.³²

Významnou část příspěvků věnovaných masarykovské tematice zabíral také pohled prvního prezidenta Československé republiky na česko-německé vztahy a na otázku postavení německé menšiny v tomto státě. Lidové noviny a Národní práce charakterizovaly T. G. Masaryka jako stoupence důsledné rovnoprávnosti obou národů, jež však v praxi nemohla být uskutečněna, a to jednak z důvodů poversailleské protiněmecké mocensko-politické konstelace, jednak s ohledem na nízkou toleranční flexibilitu širokých vrstev českého národa. „Chápal (T. G. Masaryk – pozn. aut.) sebeurčení národů,“ vysvětlovala Národní práce, „upřímně jako zásadu platnou pro všechny. Tak si představoval řešení otázky česko-německé v příštím státě. Bohužel, zde byl Masarykův realismus příliš idealistický. Národ opět nedovedl jej sledovat a především ovšem svět poválečný, jak jej vytvořil pověstný mír versailleský, neodpovídal naprosto jeho představám, ani nešťastného presidenta Wilsona.“³³ Oba listy vykládaly Masarykovu národnostní koncepci jako autonomistickou, v jejímž důsledku mělo být Československo jakousi obdobou švýcarského modelu soužití národů.³⁴

Lidové noviny a Národní práce se ve svých příspěvcích věnovaných masarykovské problematice rovněž pokusily „pozitivně“ vyrovnat s Masarykovým vztahem k rodícímu se nacistickému hnutí; v člancích T. G. M. v Lidových novinách, respektive Výroční den T. G. Masaryka v Národní práci, jej jeho autoři charakterizují jako zodpovědný a studijní.³⁵ Poněkud dále šla Národní práce o půlroku později, když v úvodníku 1850-1940 ze 7. března 1940 konstatovala: „A pamatujme se, že ještě před definitivním soumrakem varoval (T. G. Masaryk – pozn. aut.) nepodceňovat, neodbývat národní socialismus, naopak studovat 30 1850-1940. Národní práce 2, 1940, č. 66, 7/3, s. 3.

31 „Lze říci, že Masarykovi děkuje národ za ten svůj zdravý a osvědčený realismus, za tu střízlivost a poctivost svého pohledu, za tu pečlivou pozornost a oddanost své tak zvané drobné lidové práce, kterou v očích světa vyniká (...) Byl zapříisahým nepřitelem romantiky a každé falešné pózy.“ In: T. G. M. Lidové noviny 47, 1939, č. 460, 14/9, s. 1.

32 „Náš lid má silně vyvinutý cit pro sociální otázku (...) tuto vzácnou pravdu postihl T. G. Masaryk, jehož dějinně filosofická práce, že česká otázka je otázka sociální,“ platí dnes více než kdy jindy předtím.“ In: Vozka, J.: Sociální přízvyk české otázky. Národní práce 2, 1940, č. 66., 7/3, s. 1.

33 1850-1940. Národní práce 2, 1940, č. 66, 7/3, s. 3.

34 „Němci obývající kraje v zemích českých měli býti autonomní a měli vstoupit dobrovolně na základě národního sebeurčení do společného státu s Čechy, právě tak jako Němci švýcarsí jsou spojeni ve volné státní jednotě s Francouzi a Italy.“ In: T. G. M. Lidové noviny 47, 1939, č. 460, 14/9, s. 1.

35 „Podobně předbíhal a přečínal (T. G. Masaryk – pozn. aut.) i v posuzování významu národně socialistické revoluce v Německu. Ač sám již nad hrobem, neodbýval ji schematicky nebo dokonce hloupým posměchem a podceňováním, s nímž vystačila většina jeho současníků, nýbrž radil, aby se vážně studovalo, co nového tu vzniká a vyvěrá z hloubky po stránce sociální i myšlenkové.“ In: Výroční den T. G. Masaryka. Národní práce 1, 1939, č. 252, 14/9, str. 3.

tyto nové revoluční ideje a hledět jim porozumět.³⁶ Jako nesporná Masarykova zásluha byla v tomto příspěvku vyzdvížena skutečnost, že odmítl „rozpustit národní sudetoněmecké hnutí Henleinovo“. Zároveň je nutno podotknout, že oba analyzované listy ve snaze oddělit osobnost T. G. Masaryka od oficiálně negativně pojímaného kontextu první republiky snižovaly skutečný Masarykův politický vliv na vývoj Československé republiky, a to až na hranici stařecké bezmocnosti.³⁷

Venkov v hodnocení osobnosti T. G. Masaryka oceňoval jeho odkaz v kontextu morálním, filosofickým a pedagogickým, překroucením jeho realismu si ovšem zaštiťoval vlastní kolaborační postoje, byť retardační, obranně-vlastenecké observance. „Sám Masaryk – tento nejrealističtější realista – zajisté by naši přítomnou skutečnost uznal jako zjev, s nímž se český národ musí vyrovnat klidně, důstojně, bez nářků a bez snění. Prává pieta k Masarykovi-člověku učí nás pečlivě vybírat z jeho životního díla, promítati do přítomnosti jen ty jeho názory a výroky, které by sám velký zesnulý opakoval i dnes, po uvážení všech nových okolností (...).“³⁸ Rozsahem i formou byly masarykovské vzpomínkové příspěvky Venkova skromnější než v Lidových novinách a Národní práci, třebaže i tento list 7. března 1940 uveřejnil svoji masarykovskou reflexi v úvodníkové podobě. Integrovanými součástmi vzpomínkových příspěvků byly i Masarykovy fotografie; zatímco Lidové noviny a Národní práce uveřejnily fotografie T. G. Masaryka na koni, Venkov volil civilní fotoportrét.

Masarykova osobnost působila zejména v Lidových novinách a Národní práci jako katalyzační moment vlastenecké emocionality³⁹ a pozitivní reflexe éry první republiky spjaté s hodnotami demokracie a lidských práv. I Venkov se v úvodníku Sedmý březen⁴⁰ částečně přihlásil k tradici první republiky, když mj. napsal: „Na leccos (období I. republiky – pozn. aut.) se nyní díváme už jen jako na minulost, ale nesmíme zapomínat, že je to také minulost naše, (...), na níž jsme všichni tak či onak spolupracovali. Budiž proto vzdána úcta muži (T. G. Masarykovi – pozn. aut.) i jeho dílu, úcta všemu, nač můžeme dnes pohlížeti bez vášni a v klidu, jako se díváme na majestátní symboly vývojových etap českého lidu.“⁴¹

V kontextu základních kolektivních vlastností českého národa se pak

36 1850-1940. Národní práce 2, 1940, č. 66, 7/3, s. 3.

37 „Byl to osamělý stařec již od samého počátku své vlády, který nikdy nedostal oteře opravdu do rukou, nýbrž musil strpět, aby se jich zmocnily zájmové skupiny stranické, bez jakékoliv schopnosti vyšších hledisek národně politických a dějinně kulturních (...).“ In: 1850-1940. Národní práce 2, 1940, č. 66, 7/3, s. 3.

38 Sedmý březen. Venkov 35, 1940, č. 55, 7/3, s. 1.

39 Např. Lidové noviny 14. 9. 1939 ve sloupku Hrob v Lánech napsaly: „Pokorně odešel nám před dvěma roky do věčnosti branou české země, kterou chceme po jeho památce milovat a jejíž mír chceme ošetřovat láskou synovskou a prací dobrých hospodářů.“ In: fk (F. Kubka): Hrob v Lánech. Lidové noviny 47, 1939, č. 460, 14/9, s. 5.

40 Venkov vytvářel ve vztahu k Masarykovi obraz rovnocenného partnera, ale i oponenta v podobě osobnosti dlouholetého premiéra první republiky, předsedy agrární strany A. Švehly, kterého list charakterizoval pragmatismem a hloubkou „selské“ intuice, s níž byl schopen lépe pochopit podstatu českosti než učený Masaryk. R. Halík např. v článku Osoby nic, myšlenka a dílo vše! věnovaném švehlovskému výročí napsal v ozvěně filosoficko-dějinného sporu Masaryk-Pekař: „Nesouhlasil (A. Švehla – pozn. aut.) s hlasatelem zásady (T. G. Masarykem – pozn. aut.), že smysl českých dějin tkví v otázce náboženské; viděl jej v otázce národní, jejíž integrující složkou jest otázka sociální. In: Halík, R.: Osoby nic, myšlenka a dílo vše! Venkov 35, 1940, č. 94, 23/4, s. 3.

41 Sedmý březen. Venkov 35, 1940, č. 55, 7/3, s. 1.

ve všech třech sledovaných denících tohoto údobí operovalo se vcelku ustáleným komplexem klíčových povahových atributů: střízlivost, věcnost, přizpůsobivost, praktičnost, rozvážnost, pružnost. Český člověk byl často líčen jako jedinec schopný rychlé adaptace, ve svém jádru však nezlomně trvající na své národnosti i svých tradicích. I v období let 1939-1940 přetrvával na stránkách analyzovaného tisku, zejména ve Venkovu, důraz na takové vlastnosti českého národa jako je tvrdohlavost, paličatost či furiantství. Zejména Venkov působil v tomto ohledu značně rozpolceně, neboť na jedné straně zdůrazňoval přizpůsobivost českého člověka, jedním dechem však vyzdvihoval také jeho tvrdošijnost a schopnost skrývaného, ale houževnatého odporu.

Lidové noviny, Národní práce a Venkov vypichovaly rovněž negativní národní povahové rysy, zejména malichernost, zradu a udavačství. „Veliká doba nesmí nás naléztí malé a podlé. Vlastenectví člověka necharakterního jsou jen slova. Rouhá se ten, kdo deklamuje o vlasti a národu a vědomě poškozujе bratry a ničí pověst národa. Jest zradou, když ten, kdo je Čech, svoje češství zapírá (...) Lidi zlé, mstivé, udavače a pomlouvače dlužno oddělit od poctivých lidí jako plevy od zrna,⁴² napsal v úvodníku ze 3. března 1940 Chraňme národní charakter R. Halík. Komentáře a úvahy tohoto charakteru měly na stránkách zkoumaných raniků relativně významnou morálně apelativní funkci.⁴³ O. Kuba, který přispíval rovněž do Venkova, varoval: „Pamatujme, že národ jest osobnost mravní; nejhorší ze všech smrtí jest mravní smrt.“⁴⁴ Jako nejzávažnější kaz v rovině národního charakteru se přitom jevilo udavačství, které po 15. březnu rozbujelo v míře opravdu překvapující,⁴⁵ jak to bylo nejednou konstatováno i analyzovaným tiskem.

PROČ BYCHOM SE TĚŠILI?

V období mezi 22. červnem 1940 a 27. květnem 1942 nastal zřetelný rozchod zkoumaných tištěných médií s národně obranou pozicí, patrný zvláště v kontextu prezentace české minulosti, zejména pak moderních národních tradic; cílem se stala depolitizace i denacionalizace národa v Heydrichových intencích.⁴⁶ Polemika s klíčovými politickými tradicemi, zřejmá na stránkách analyzovaných

42 Halík, R.: Chraňme národní charakter. Venkov 35, 1940, č. 52, 3/3, s. 1.

43 „Hlásíš se za Čecha, chovej se jako Čech, jako dobrý Čech, to jest jako příslušník národa kulturního a jako člen národa sebevědomého.“ In: R. K. (R. Korčák): Nosíte český odznak. Venkov 35, 1940, č. 120, 25/5, s. 1.

44 Kuba, O.: Není problému malého národa. Venkov 34, 1939, č. 268, 15/11, s. 1.

45 Např. Venkov v tomto kontextu napsal: „Kdesi ve městě došlo na německé úřady 8 (osm) udání na jednoho českého lékaře, že používá auta, jež má větší obsah, nežli bylo všeobecně vyhláškou dovoleno. Osm českých lidí si vyjilo zlost na českém člověku a denuncovalo jej německému úřadu. Tam však bylo zjištěno, že lékař má řádné úřední povolení k používání auta (...) Malá historka, ale ostudná. Myslí-li někdo, že takto si ‚šplhne‘, bude námi ostatními považován za šplhavce, ale nikoli za českého člověka. Denunciantství je vřed na českém organismu. Každý jednotlivý případ jest ostudou, za niž národ sice nemůže, ale na nějž čeští lidé nezapomenou.“ In: -l- (R. Halík): Charakter. Venkov 34, 1939, č. 270, 17/11, s. 1.

46 Viz např. Gebhart, J.-Kuklík, J.: Velké dějiny země Koruny české. Svazek XV.b. 1938-1945. Praha-Litomyšl: Paseka, 2007, s. 44-73. ISBN 978-80-7185-835-5.

listů, signalizovala, že politické ambice národní svébytnosti byly už v tomto období nehajitelné i ve velmi zastřené podobě. Čechům se dovolovalo přetrvávat v podobě nevýbojného kulturního společenství pečujícího o svůj jazyk, vystavený ovšem na každém kroku konkurenci němčiny, a o krotkou národní kulturu, která však musela postrádat zřetelného národně obranného rozměru.⁴⁷

V rovině prezentace českých dějin se na stránkách analyzovaných listů prosadil úhel pohledu zdůrazňující „plodnou symbiózu“ Čechů a Němců, všestrannou vzájemnou a především kulturní sounáležitost v duchu říšské tradice českých zemí. Německý a říšský vliv byl hodnocen jako dominující, vlivy přicházející ze západu i východu byly naopak marginalizovány. I ve sledovaných novinách se postupně prosazovala teze, podle níž vzestupnými epochami v kontextu českých dějin byla jen ta období, kdy zde významně politické a ekonomické pozice zastávali Němci a v duchovní a kulturní rovině převažoval německý vliv. Jednalo se hlavně o „zlatou“ éru českého středověku, epochu posledních Přemyslovců a dobu vlády lucemburské dynastie.⁴⁸ I v takto orientovaných příspěvcích Lidových novin, Venkova a Národní práce lze postřehnout určitý obraný náboj, minulost byla ovšem v zásadě reflektována optikou vztahu Čechů k Němcům a poměru českého státu k Svaté říši římské.

Svatováclavská tradice přestala hrát úlohu obránce české národní identity, ale nabyla zřetelně proříšského a proněmeckého charakteru. Při příležitosti aktu předání symbolických klíčů od svatováclavských korunovačních klenotů ve svatovítské katedrále „státním prezidentem“ Emilem Háchou zastupujícím říšskému protektoru R. Heydrichovi, napsal Leopold Zeman: „Národ, který v sobě našel dost mravní síly, aby svrhl své národní paládium rukopisů Královédvorského a Zelenohorského, když mu byla vědecky dokázána jejich podvrácenost, ten národ jistě přijme rád a vážně poučení o správném, neromanticky pojatém smyslu svých dějin v duchu pravé svatováclavské tradice (...)“⁴⁹

Zápornou romantickou tradicí, kterou měl L. Zeman na mysli a již měl český národ definitivně zavrhnout, byla tzv. Palackého nacionalistická koncepce státně samostatného českého národa, zajišťujícího si existenci osudovým zápasem se svým německým sousedem.⁵⁰ Československá republika, podle kolaborantských aktivistů vyvrcholení této koncepce, se pak svým údajným vypjatě protiněmeckým postojem dostala až na samotnou hráz katastrofy v podobě válečného střetu s Německem na podzim 1938.

První republika byla nyní jednoznačně prezentována jako údobí vnitřní slabosti, ideové, morální i politické dezorientace, ekonomické krize, sociální nejistoty, kulturního úpadku i zahraničněpolitické nesvéprávnosti.⁵¹ ČSR byla označována jako židovsko-zednářský stát charakteristický systémem privilegií zvýhodňujících určité vrstvy obyvatelstva (židé, zednáři, legionáři, straničtí

47 Viz Večeřa, P.: Zapřisahající láska k národnímu bytu. Kultura na stránkách protektorátních deníků. In: Host 5/2005. Brno: Spolek přátel vydávání časopisu Host&Host-vydavatelství, 2005, s. 42-45. ISSN 1211-9938.

48 Viz Zlom, J (O. Kuba): Bud' - anebo! Pohled na českou skutečnost. Praha: Orbis, 1943, s. 31-45.

49 Zeman, L.: Úkol nejsvětější. Lidové noviny 49, 1941, č. 599, 23/11, s. 1.

50 Akceptována byla i stará představa ideologů německého nacionalismu 19. století o barbarizaci českého národa, bude-li tento oddělen od zdrojů „vyšší“ německé kultury.

51 Často se objevovalo tvrzení, podle něhož ČSR byla pouhým vazalem Francie a de facto nenaplňovala atributy suverénního státu. Protektorát pak měl být jen jaksi čestnějším vyjádřením reality.

funkcionáři ad.). Český národ byl v tomto kontextu traktován spíše jako oběť scestné politické koncepce, jejímž primárním cílem měla být záchrana „přežilého“ západního pojetí kapitalismu.⁵² Češi byli přitom prezentováni jako dobrý národ ovládaný špatnými politiky. Emanuel Moravec v tomto kontextu napsal: „Český národ patří mezi nejkvalitnější národy této pevniny. Ale nebylo národa více osudem pronásledovaného, než byl národ český. Energie českého národa byla promarněována různými falešnými hráči a chytračičími slabochy v podnicích naprosto ztracených, zpozdilých a hloupých.“⁵³ Aktivisté, jako V. Ryba, popírali nyní samotnou nezávislost ČSR: „Nešlo o stát suverenní, nýbrž o stát naprosto závislý na libovůli Anglie a Francie a na politických náladách v těchto státech.“⁵⁴ Masarykovo jméno, které první republiku symbolizovalo, zmizelo definitivně po pádu Francie v létě 1940.⁵⁵ Později bylo už osobnosti T. G. Masaryka – a to velmi zřídka – využíváno jedině k manipulativním účelům; tak např. 5. března 1941 Lidové noviny v článku Čechy a Morava v duchovním prostoru Říše napsaly: „Pokus vyřadit Čechy z Říše se vymstil. Sám Masaryk se počátkem tohoto století vyjádřil v rozhovoru s kolegy, že by bylo lépe přimknouti se k velkému sousednímu národu (německému – pozn. aut.), nikoli ztráceti nejjvýznačnější síly v boji s ním.“⁵⁶

V lednu 1941 stránky analyzovaného tisku zasáhla lavinovitá kampaň proti čs. legionářům z doby první světové války vyvolaná nenávisným Frankovým článkem Omyl v základech uveřejněným v lednovém čísle časopisu Böhmen und Mähren.⁵⁷ „Nyní je legionářská otázka nastolena zásadně a se vši rozhodností s německé strany, a to samo už znamená, že s postavením legionářstva a s celou legendou, která se kolem něho zkonstruovala, bude účtováno bez polovičatosti. Je to naprosto jasné: říšské myšlení a legionářské myšlení jsou protiklady, které nemohou žíti vedle sebe. Legionářská ideologie není možná vedle říšské ideologie (...). Čeští lidé zůstanou i při loyálnosti k Říši českými vlastenci, ale toto vlastenectví nemůže být ztotožňováno s legionářstvím (...),“⁵⁸ konstatoval Venkov 16. ledna 1941. Lidové noviny a Národní práce zaujaly identické stanovisko, oba listy nadto podtrhly potřebu vyrovnat se s tzv. legionářskou otázkou i personálně,

52 E. Moravec s oblibou přirovnával národ k obětovanému Donu Quijotovi, který se upřímně a ze všech sil snaží prospívat Západu, třebaže sám je jím neustále oklamáván. Nepochybně se zde odrazilo Moravcovo „mnichovské trauma“.

53 Moravec, E.: Do lepších časů. Národní práce 4, 1942, č. 32, 2/2, s. 1, 2.

54 r. (V. Ryba): Do bezpečné budoucnosti. Národní práce 2, 1940, č. 336, 8/12, s. 1.

55 Snad jedním z posledních příspěvků, kde se Masarykovo jméno v rovině věcně neutrální, ba dokonce zastřeně rezistentní, objevilo, byla recenze J. Popelové Hrdinové a společnost (21. 8. 1940), která hodnotila knihu J. Tvrďého Názory o hrdinství v životě společenském.

56 In: ft (F. Trávníček): Čechy a Morava v duchovním prostoru Říše. Lidové noviny 49, 1941, č. 116, 5/3, s. 2.

57 K. H. Frank zdůrazňoval, „že v současné době není místo pro mentalitu vytvořenou a pěstovanou legionáři. Tito lidé byli podle něho symbolem samostatného Československa, a proto se rozhodl tuto tradici všemi prostředky vymýtit. Frank o legionářích tvrdil, že jejich převážná část pocházela z vojenských zběhů, hlavně v Rusku. Legenda o hrdinství legionářů byla prý uměle vykonstruována z nedostatku československé státní ideje. Podle jeho názoru byli legionáři nositeli nikoliv pozitivních, ale vysloveně negativních vlastností českého národa. Byli nepřátelsky orientováni vůči Němcům, a to jednak z důvodů národnostních, jednak z politického přesvědčení. Frankův útok proti legionářům směřoval také proti Masarykově a Benešově koncepci.“ In: Pasák, T.: Pod ochranou říše. Praha: Práh, 1998, s. 265. ISBN 80-85809-88-5.

58 R (R. Halík): Legionářská otázka. Venkov 36, 1941, č. 13, 16/1, s. 1.

čimž via facti cílily na osobu protektorátního premiéra gen. Aloise Eliáše, který začínal svou vojenskou dráhu v ruských legiích. Národní práce rovněž operovala s tematikou privilegovaného postavení bývalých legionářů za první republiky, které označovala jako asociální.

V souvislosti s vpádem nacistů do Sovětského svazu se rovněž objevila prezentace českého národa jako součásti tradičního podunajského obranného valu západní civilizace. Tento aspekt preferoval v kontextu „převýchovné“ ideologie identifikující český národ s Říší zejména E. Moravec. V obsáhlém článku *Do lepších časů*, který otiskla Národní práce a Lidové noviny, nedlouho po svém jmenování ministrem tvrdil: „Český národ představuje už plných tisíc let hraničáře západní kultury germánsko-románské proti Východu, který stál dlouho pod vlivem tatarsko-moslemským. České dějiny jsou plné bojů s tímto východním světem a vždy bylo při tom naše místo po boku Němců, Charvátů a ostatních evropských národů, když šlo o osud celého kontinentu nebo střední Evropy.“⁵⁹

V kontextu základních kolektivních vlastností českého národa se ve všech třech sledovaných denících operovalo s vcelku ustáleným komplexem povahových atributů, o nichž již byla řeč: střízlivost, věcnost, přizpůsobivost, praktičnost, rozvážnost, pružnost, postupně byla zdůrazňována adaptabilita a flexibilita. Český národ byl prezentován jako malý počtem, avšak velký tvůrčím potenciálem a pracovním výkonem.

Z hlediska svého složení byl český národ hodnocen jako entita sociálně a ekonomicky dosud málo diferencovaná, jako typický národ „drobných, pracujících složek“. Navzdory tomu roztržitost a svárliвість byla vypichována jako nejdůležitější slabina českého národního charakteru. České slabiny měly dále spočívat v lehkomyšlnosti, neodpovědnosti a určité nespolehlivosti.

POSTHEYDRICHOVSKÝ „BIEDERMEIER“

Po opadnutí II. heydrichiády analyzované listy uplatňovaly především princip depolitizace⁶⁰ prosazovaný politikou Karla-Hermana Franka, Heydrichova dědice. „Pro hladký chod zbrojního průmyslu potřeboval Frank v Protektorátu klid. Právě takovému cíli měla sloužit jeho politika, již by bylo možné shrnout pod heslo odpolitizování. Tomuto úkolu ustupovala všechna ostatní opatření, i když se na ně nezapomínalo úplně.“⁶¹ Za klíčovou byla přijata teze, podle níž je smyslem českého národa práce ve prospěch říše: „(...) úkolem českého národa v novém utváření jeho existence není samostatná politika. Nositelem té je německý národ. Úkolem českého národa je přizpůsobení se novým poměrům, což je, jak výslovně zdůraznil ministr E. Moravec, otázka výchovy a ne politiky. (...) Český národ politicky podléhá Říší a má tak s německým národem společné politické

59 Moravec, E.: *Do lepších časů*. Národní práce 4, 1942, č. 32, 2/2, s. 1, 2.

60 Viz Večeřa, P.: *Inferno II. heydrichiády a český protektorátní tisk*. In: *Média a realita 2003*. Sborník prací Katedry mediálních studií a žurnalistiky FSS. Brno: Masarykova univerzita, 2003, s. 182-198. ISBN 80-210-3308-8.

61 Brandes, D.: *Češi pod německým protektorátem. Okupační politika, kolaborace a odboj 1939-1945*. Praha: Prostor, 1999, s. 333. ISBN 80-7260-017-6.

vedení. Kulturně je veden svou autonomní vládou, jejíž povinností je vychovávat český národ v duchu nacionálně socialistické revoluce, což je, jak výslovně bylo z autoritativních míst zdůrazněno, otázka výchovná a ne politická. Tedy znovu žádné politické strany a také žádná politická strana,⁶² napsal komentátor Augustin Mencák v článku *Za Čechy vede politiku Říše* uveřejněném 13. září 1942 ve *Venkovu*.

Souběžně se prosazovala zásada získávat na stranu protektorátního režimu všechny příslušníky českého národa, kteří se „svými činy sami nevyloučili“, ovšem jádro „převýchovného úsilí“ ve smyslu aktivismu směřovalo k mládeži, která byla prezentována jako předvoj přijetí „říšské myšlenky“ českým národem; vedle mládeže byli kladně oceňováni především dělníci a rolníci.

Po 27. květnu také získal ideál protektorátního Čecha své definitivní, takřkajíc „biedermeierovské“ kontury. „Obzor ideálního českého protektorátního občana postheydrichovské éry, (...) nepřekračoval práh vlastního domova, respektive továrny, dílny, kanceláře či zemědělské usedlosti. Jeho horizontem byla každodennost, společensky omezená na vlastní rodinu a nejbližší okruh přátel a známých. Podřízenost v kontextu přesného plnění pracovních povinností se jevila jako jeho nejpodstatnější vlastnost; stále méně se přítom zdálo důležité, co si tento člověk myslí ve skutečnosti. Mnohokrát zdůrazňovaným heslem tohoto období byla práce a kázeň. Klíčovými vlastnostmi ideálního českého člověka pak měly být pracovitost a píle, dále pečlivost, skromnost a nenáročnost. Velikým mohl být Čech jedině svým pracovním výkonem, ve všem ostatním měl být člověkem drobného formátu. ‚Malí lidé‘ byli všestranně preferováni. (...) Vysoce vyzvedávanými povahovými atributy protektorátního Čecha byla rozumnost, rozvaha a střízlivost, schopnost racionálního uvažování a sklon k realismu. (...). Zavrhováno bylo naopak veškeré ‚fantazírování‘; myslela se tím především vůle k odporu vůči nacistickému okupačnímu režimu, ale i odhodlání přesáhnout vlastní, úzce ohraničený protektorátní horizont každodennosti, daný plněním všech, hlavně pracovních povinností.“⁶³

Dimenze protektorátního člověka byla redukována na všednodennost, jakékoliv vyšší kulturní potřeby, natožpak politické ambice, se v takto nastavených podmínkách jevily jako nebezpečné nebo zbytečné. Zdůrazňovanou nutností se také stalo individuální přežití Čechů, přičemž zanikala i reflexe češství jako takového; mediální obraz národa poskytoval představa pouhého atomizovaného vyprázdněného davu. Že se tato mediální realita vyzaržující z legálně vycházejících protektorátních tištěných médií neproměnila v realitu skutečnou, o tom svědčí přetrvávající pasivně rezistentní duch příslušníků českého národa, ale také pokračující boj mnoha Čechů na domácí frontě, ony každodenní činy na poli aktivní rezistence.

Se sklonkem války, a tím i existence protektorátu, bylo pak akcentováno hlavně fyzické ohrožení českého národa, posílené rovněž jeho nepočteností. „České krve je tak málo, že kdyby jednou počala téci, mohla by vsáknout všechna

62 mk. (A. Mencák): *Za Čechy vede politiku Říše*. *Venkov* 37, 1942, č. 218, 13/9, s. 2.

63 Večeřa, P.: *Inferno II. heydrichiády a český protektorátní tisk*. In: *Média a realita 2003. Sborník prací Katedry mediálních studií a žurnalistiky FSS*. Brno: Masarykova univerzita, 2003, s. 182-198, s. 194-195. ISBN 80-210-3308-8.

do mrtvé země.⁶⁴ Maximalizována byla snaha zkoumaných raníků prezentovat se jako ochránci lidských zdrojů českého národa. „Naše pravda je ukryta v klidu a bedlivé pozornosti, aby loď národa neztroskotala na úskalí, ke kterému bychom sami neprozřetelně zamířili. Konec války je zajisté důležitý. Důležitější však je, abychom se jej dočkali se zdravou kůží.“⁶⁵ Přístup sledovaných raníků lze v tomto kontextu označit již jen jako pacifikační.

LITERATURA

- Brandes, D.: Češi pod německým protektorátem. Okupační politika, kolaborace a odboj 1939-1945. Praha: Prostor, 1999, s. 333. ISBN 80-7260-017-6.
- Černý, V.: Křik Koruny české. Paměti 1938-1945. Náš kulturní odboj za války. Brno: Atlantis, 1992, s. 126. ISBN 80-7108-059-4.
- Gebhart, J.-Kuklík, J.: Velké dějiny zemí Koruny české. Svazek XV.b. 1938-1945. Praha-Litomyšl: Paseka, 2007, s. 44-73. ISBN 978-80-7185-835-5.
- Hroch, M. (ed.): Pohledy na národ a nacionalismus. Čítanka textů. Praha: Sociologické nakladatelství, 2003. ISBN 80-86429-20-2.
- Maršálek, P.: Protektorát Čechy a Morava. Státoprávní a politické aspekty nacistického okupačního režimu v českých zemích 1939-1945. Praha: Karolinum, 2001, s. 18. ISBN 80-246-0302-0.
- Pasák, T.: Pod ochranou říše. Praha: Práh, 1998, s. 265. ISBN 80-85809-88-5.
- Rataj, J.: O autoritativní národní stát. Ideologické proměny české politiky v druhé republice 1938-1939. Praha: Karolinum, 1997, s. 234. ISBN 80-7184-516-7.
- Schulze, H.: Stát a národ v evropských dějinách. Praha: NLN, 2003, s. 113-136. ISBN 80-7106-393-2.
- Večeřa, P.: Inferno II. heydrichiády a český protektorátní tisk. In: Média a realita 2003. Sborník prací Katedry mediálních studií a žurnalistiky FSS. Brno: Masarykova univerzita, 2003, s. 182-198. ISBN 80-210-3308-8.
- Večeřa, P.: Zapřísahající láska k národnímu bytu. Kultura na stránkách protektorátních deníků. In: Host 5/2005. Brno: Spolek přátel vydávání časopisu Host&Host-vydavatelství, 2005, s. 42-45. ISSN 1211-9938.
- Zlom, J (O. Kuba):. Bud' – anebo! Pohled na českou skutečnost. Praha: Orbis, 1943, s. 31-45.

64 t. (V. Tannenberger): Proctví o konci války. Národní práce 6, 1944, č. 267, 1/10, s. 1.

65 Tamtéž.

ABSTRAKT

Cílem příspěvku je představit posuny v prezentaci české národní identity významnými legálně vycházejícími českými deníky (Lidové noviny, Národní práce, Venkov) v průběhu existence Protektorátu Čechy a Morava (1939-1945). Studie sleduje proměny klíčových národně identifikačních faktorů, na něž analyzovaný tisk tohoto období klade důraz. V tomto smyslu se text zvláště zaměřuje na tendenci legálně vycházejícího tisku postupně posilovat význam jazykové a kulturní identity na úkor identity politické, což potenciálně napomáhá cílené transformaci moderního politického národa v kulturní společenství delegující politické panství do rukou nacistického okupanta.

KLÍČOVÁ SLOVA

národní identita – Protektorát Čechy a Morava – protektorátní žurnalistika

PhDr. Pavel VEČEŘA, Ph.D.

Pavel Večeřa je historik médií. V letech 1988-1993 absolvoval FF MU Brno, obor historie-etnografie, v letech 1997-2001 postgraduální doktorandské studium na katedře sociologie FSS MU Brno. Od roku 2002 je odborným asistentem na Katedře mediálních studií a žurnalistiky FSS MU Brno. Specializuje se na problematiku dějin českých médií, zejména v období existence Protektorátu Čechy a Morava, v kontextu první republiky se koncentruje na tematiku vztahů politických stran a tištěných médií.

adresa: Katedra mediálních studií a žurnalistiky FSS MU, Joštova 10, 602 00 Brno

e-mail: vecera@fss.muni.cz